

بسمه تعالی

اشتغال زنان و آثار و پیامدهای آن بر پایداری خانواده، سلامت زنان و تربیت فرزندان

شکوفه درویشی^۱

چکیده

اشتغال زنان یک پدیده اجتماعی است. اهمیت این پدیده آنجاست که اشتغال زنان پیامدهای متعددی بر پایداری خانواده، سلامت زنان و تربیت فرزندان دارد. امروزه زنان علاوه بر مسئولیت های خود در خانه و تربیت فرزندان، مسئولیت های اجتماعی را نیز پذیرا می شوند. بطور قطع مادران شاغل در مقایسه با مادران خانه دار، وقت کمتری را به تربیت کودکان خود و حتی همسررداری اختصاص می دهند. مطالعات در خصوص پیامدهای منفی اشتغال زنان نشانگر آنست که افزایش استرس های شغلی، کاهش میل فرزندآوری و طلاق از مهمترین پیامدها هستند. در کالبد شکافی طلاق زنان شاغل، مهمترین عامل سستی تدریجی عواطف میان زن و شوهر و عدم ارضای عاطفی زوجین بشمار می آید. در این پژوهش آشکار گردید که برای رفع پیامدهای منفی اشتغال زنان، یک زن باید با اراده ی خود آنچنان برنامه ریزی کند که تمام وظایف کاربردی او زمانبندی خاصی داشته باشد. از این رو زنان باید با اصل قرار دادن خانواده، بین رفتار حرفه ای و سازمانی با روابط اجتماعی و زندگی خود ارتباط معقول و منطقی برقرار نمایند. روش تحقیق حاضر نقلی و حیانی و پردازش آن توصیفی تحلیلی بوده و جمع آوری مطالب در آن به صورت کتابخانه ای می باشد.

واژگان کلیدی:

اشتغال زنان، پایداری خانواده، سلامت زنان

مقدمه:

^۱ - طلبه سطح ۲

بدون تردید در عصر حاضر خانواده با دو رویکرد مخاطره آمیز و متفاوت روبه روست که در هر دوی آنها این کانون انس و الفت و مودّت و رحمت را به سرایشی سقوط نزدیک ساخته است. این دو رویکرد عبارتند از: یکی رویکرد نوینی که به نام تمدّن و مدرنیته، خانواده را می بلعد و با نگرش برون دینی بر پایه فرهنگ اومانیستی و ایده آلیستی، بشریت را در معرض تهدید قرار می دهد. و دوم رویکردی که برخاسته از سنت های غلط و آمیخته با خرافه و جهل و یا تعصب است. حال برای خلاصی از افراط گری نوع اول و تفریط گرایش دوم، سلامت و استحکام کانون خانواده راه سومی را می طلبد که همان راه تعادل و میانه گزینی احسن است. محصول رویکرد اول به خانواده سبب بروز یک سلسله تحولات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در دهه های اخیر شده، که این تحولات به نوبه خود موجب تغییراتی اساسی در ساختار و نحوه عملکرد خانواده گردیده است. یکی از پیامدهای این تحولات در خانواده، اشتغال زنان در کنار مردان در خارج از محیط خانه می باشد. حضور گسترده زنان در عرصه های اقتصادی است؛ یعنی اشتغال زنان در خارج از محیط خانه، آن هم در ساعاتی معین و انعطاف ناپذیر. البته حضور زنان محدود به فعالیت های اقتصادی نمی شود، بلکه در سایر حوزه های فرهنگی، هنری، سیاسی و اجتماعی نیز مشاهده می گردد. گرچه این چالش (اشتغال زنان) موضوع جدیدی نیست اما، در دنیای معاصر اشتغال زنان مفهومی جدید پیدا کرده و شامل فعالیت های اقتصادی در ساعات معین، آن هم در خارج از محیط خانه، یعنی کارکردن در کارخانه ها و ادارات، می باشد. این دگرگونی در نوع فعالیت زنان بیشتر محصول جهان صنعتی معاصر است. به طور قطع، حضور زنان برای ساعاتی معین و به صورت مستمر در بیرون از محیط خانه، ساختار و نوع عملکرد خانواده را دستخوش تغییر قرار داده است.

لذا در باب اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق باید گفت: اشتغال زنان در اجتماع آثار و پیامدهای متعددی بر پایداری خانواده، سلامت زنان و تربیت فرزندان دارد. امروزه زنان به علل گوناگون به کار روی می آورند و حتی مجبور گشته اند علاوه بر مسئولیت های خود در خانه و تربیت فرزندان، مسئولیت های اجتماعی را نیز پذیرا گردند. حال اگر خانواده را اولین کانون تربیتی بدانیم، بدون شک والدین، اولین «مربیان و معلمان» این کانون مهم محسوب می شوند. در این میان، نقش مادر از اهمیت بیشتری برخوردار است. طبعاً مادران شاغل در مقایسه با مادران خانه دار، وقت کمتری را به تربیت و مراقبت از کودکان خود و رسالت بچه داری اختصاص می دهند زیرا، میزان تأثیرگذاری ایشان از زمان انعقاد نطفه آغاز شده و در دوران بارداری و پس از تولد بیشتر می گردد. بر این اساس با عنایت به اینکه خانواده بهترین پناهگاه و شایسته ترین کانون برای تربیت فرزندان

بوده و والدین اولین مربیان این مدرسه بزرگ تربیتی اند، زوجین در سایه همدلی و ایمان می توانند بستر مناسبی برای تربیت، رشد و شکوفایی فرزندان خود فراهم کنند و در پناه کانون گرم و پر محبت خانواده بر پایداری این کانون بیافزایند. والدین با کمک یکدیگر می توانند تمامی فراز و نشیب های زندگی را برای عبور فرزندان خود هموار سازند و آنها را از گذرگاه های دشوار زندگی به سوی رشد و تعالی رهنمون گردند. کودک از والدین خود، ویژگی های اخلاقی، عقیدتی، شخصیتی و سایر گرایش ها و نگرش ها را می آموزد و در این زمینه از آنان تقلید می کند. اما اکنون این سؤال مطرح می شود که اشتغال زنان چه آثار و پیامدهایی بر پایداری خانواده، سلامت زنان و تربیت فرزندان دارد؟

در خصوص پیشینه تاریخی موضوع تحقیق باید گفت: نقش زنان در اشتغال و فعالیت های اقتصادی قدمتی دیرینه دارد و شاید قدمتی به اندازه عمر بشر. در گذشته زنان در ساعاتی انعطاف پذیر در مزارع، دامداری ها و یا انجام کارهای دستی مثل بافندگی، ریسندگی و خیاطی کار می کردند و بخشی از بار اقتصادی خانواده را به دوش می کشیدند، اما امروزه این امر غیر قابل انعطاف بوده و در اکثر موارد (بجز موارد ضروری) آثار و پیامدهای منفی بر پایداری خانواده، سلامت زنان و تربیت فرزندان به دنبال دارد. در خصوص پیشینه پژوهشی موضوع تحقیق باید افزود: در باره بخش هایی از این موضوع آثار مشابه فراوانی انجام شده ولی در باره موضوع تحقیق و همه مولفه های آن اثری بطور مستقل یافت نگردید. اما در مجموع به چند اثر در این خصوص اشاره می گردد: ۱- اشتغال زنان: پیامدها و راهکارها، نوشته جمعی از مولفان در اندیشکده برهان می باشد. وجه تفاوت این پژوهش با تحقیق بنده آنجاست که مولفان به آثار و پیامدهای اشتغال زنان بر سلامت زنان و تربیت فرزندان است، نپرداخته اند. ۲- اشتغال بانوان، آسیب ها و راهکارها، نوشته قربانعلی محقق ارزگانی می باشد. وجه تفاوت این پژوهش با تحقیق بنده آنجاست که نویسنده به آثار و پیامدهای اشتغال بر سلامت زنان نپرداخته است. ۳- مقاله عوامل پایداری خانواده از منظر قرآن نوشته محمودی، مهدی؛ قاسمی پور، علیرضا می باشد. پژوهشگر در این تحقیق بدنبال بررسی مهم ترین عوامل پایداری خانواده از دیدگاه قرآن است. وجه تفاوت این پژوهش با تحقیق بنده آنجاست که نویسندگان به آثار و پیامدهای اشتغال زنان بر سلامت زنان و تربیت فرزندان، نپرداخته اند و تنها بر عوامل پایداری خانواده از دیدگاه قرآن تمرکز داشته اند.

الف: مفهوم شناسی:

۱) پایداری خانواده

خانواده در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و فامیل (معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۴۷۲) و تبار (دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۶، ص ۹۴۳۸) می باشد. پایداری هم در لغت به معنای مقاومت، تاب، استقامت، ایستادگی، پافشاری و دوام است. (همان، ج ۴، ص ۵۴۱۱) خانواده در اصطلاح، کوچک‌ترین و درعین‌حال، مهم‌ترین نهاد اجتماعی است، خانواده یگانه سازمان اجتماعی که با دوام و همگانی است و از دیرباز وجود داشته است. در خصوص «پایداری خانواده» باید گفت: گرچه در طول تاریخ خطراتی برای آن پیش آمده است و بر اثر آن نزدیک بوده است که خانواده زوال یابد اما روابط انسانی در این سازمان بیشتر و بهتر از سایر روابط برآورنده مهمترین خواست های حیاتی اوست. (همان، ج ۶، ص ۹۴۳۸) لذا گاه کانون خانواده در رویارویی با مشکلات و خطرات، چندان که باید و شاید توانمند نیست. ترس از تزلزل خانواده‌ها و گام برداشتن آنها به سراشیبی نابودی و شکست، نگران‌کننده است و از سوی دانشمندان برای رفع ویرانی خانواده‌ها تلاش های فراوانی شده است. (خبرگزاری رسمی حوزه، خانواده و خانواده محوری (۱۰))

۲) اشتغال زنان

اشتغال در لغت؛ به کاری پرداختن، مشغول شدن به کاری و سرگرم بودن می باشد. (دهخدا، لغتنامه، ج ۲، ص ۲۶۱۲) اشتغال زنان در اصطلاح به مشغول شدن زنان در بیرون از منزل می گویند که یک پدیده مهم اجتماعی است. بدون تردید اسلام، اشتغال بانوان را جایز می‌شمارد و در این زمینه نه تنها دلیلی بر منع نداریم، بلکه شواهد و دلایل فراوانی بر جواز وجود دارد. پرداختن زن به پاره‌ای از فعالیتهای اقتصادی و کسب درآمد از این طریق، نه تنها از نظر شرعی مانعی ندارد، بلکه پسندیده است و در روایات معصومان (ع) بدان سفارش شده است. (حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۲۳۶) در این جا به دو نمونه از این دلایل اشاره می‌کنیم:

۱. حق مالکیت زنان بر اموالشان؛ خداوند متعال در قرآن کریم، حق مالکیت زنان بر اموالشان را، در کنار مالکیت مردان، مورد تأکید قرار داده، می‌فرماید: «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ» (نساء، ۳۲) مردان نصیبی از آنچه به دست می‌آورند دارند و زنان نیز نصیبی. از این آیه، افزون بر پذیرش حق مالکیت برای زنان، به طور ضمنی جواز اشتغال برای آنان را نیز می‌توان استفاده کرد؛ زیرا جایز بودن اکتساب (تحصیل درآمد) در آیه، مفروض گرفته شده و سپس درباره

مالکیت درآمد حاصله سخن گفته شده است. ۲. تشویق زنان و مردان به فعالیت اقتصادی؛ در اسلام، نه تنها فعالیت اقتصادی جایز شمرده شده و به زنان و مردان اجازه اکتساب مال و تحصیل درآمد داده شده است، بلکه همگان به حضور فعال در صحنه اقتصاد دعوت و تشویق شده‌اند. البته امام خمینی (ره)، بیرون رفتن زن از خانه برای غیر واجبات، منوط به اجازه شوهر است (خمینی، تحریر الوسیله ج ۲، ص ۲۷۲ و استفتائات، ج ۳، ص ۳۴۷-۳۴۸)

۳) سلامت زنان

سلامت در لغت به معنای عافیت، تندرستی، امنیت و رستگاری (معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۸۷۱)، بی‌گزند شدن و بی‌عیب شدن می‌باشد. (دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۹، ص ۱۳۷۱۲) سلامت در اصطلاح، چه به صورت فردی و چه جمعی، بی‌تردید از مهمترین ابعاد مسائل حیات انسان است. سلامت، شرطی ضروری برای ایفای نقش‌های اجتماعی است و همه انسانها در صورتی می‌توانند فعالیت کامل داشته باشند که هم خود را سالم احساس کنند و هم جامعه آنها را سالم بداند. سلامت حالت رفاه و آسایش کامل روانی، جسمی و اجتماعی است و فقط فقدان بیماری و یا نقص عضو نیست. در خصوص سلامت زنان باید گفت: زنان بر اساس آمارهای بهداشتی در مقایسه با مردان آسیب‌پذیری بیشتری در مقابل بیماری دارند. شیوع برخی بیماریها در میان آنان بیشتر است، و از نظر دسترسی و استفاده از خدمات بهداشتی درمانی شرایط نامساعدتری دارند. سازمان جهانی بهداشت بر این عقیده است که این نوع تفاوتها در رابطه با جنسیت از بدو تولد و در سراسر جهان مطرح است. اطلاعات آماری این سازمان نشان می‌دهد که سرعت ابتلاء به بیماری‌ها مانند ایدز در زنان بیشتر از مردان است. (محسنی، جامعه‌شناسی پزشکی، ص ۴)

ب) آثار و پیامدهای مثبت اشتغال زنان

در این بخش به بررسی آثار و پیامدهای اشتغال زنان پرداخته خواهد شد. باید افزود اشتغال زنان آثار و پیامدهای هم مثبت و منفی دارد. در این مقاله پس از پرداختن به پیامدهای منفی اشتغال زنان به بیان راهکارهای آن می‌پردازیم.

۱) افزایش اعتماد به نفس:

زنی که بیرون از خانه مشغول فعالیت است، روحیه اعتماد به نفس و پشتکار قوی دارد و واقعیت‌ها را به عینه می‌بیند. استعدادهای نهفته‌اش شکوفا می‌شود از قوه به فعل تبدیل می‌شود، شخصیت‌اش رشد می‌یابد، رغبت و علاقه‌اش پیرامون مسایل جامعه زیاد می‌شود و ژرف‌اندیش‌بار می‌شود.

خانه حضور ندارد جای خالی او را پر کند و بتواند رابطه عاطفی فعالی با کودکان برقرار کند و در انجام کارهای خانه نیز مشارکت فعال داشته باشد، پیامدهای منفی عدم حضور مادر به حداقل می رسد. البته در همین صورت نیز، احتمالاً، فرزندان دختر که فاقد الگوی مناسب برای همانندسازی هستند دچار تعارض در نقش پذیری متناسب با جنسیت خود خواهند شد. (همان، ص ۸۶۲)

برای تبیین آثار اشتغال مادر بر فرزندان، «علاوه بر جنبه اشتغال، سایر جنبه ها و تمام عواملی که در روند رشد فرزندان تأثیر دارند، باید مشخص شود. به عنوان نمونه، مادر شاغلی را که شخصیت و صلاحیت او برای مادری در سطح مطلوبی است باید با مادر غیر شاغلی که دارای همین خصیصه است، مقایسه کرد تا مشخص شود اشتغال مادر آیا مانع وظایف مادری است یا نه؟ تحقیقات نشان داده است که در بسیاری از موارد مادر غیر شاغل بهتر می تواند به نیازهای عاطفی، اجتماعی، و شخصیتی کودک خود پاسخ مثبت دهد و در حین رسیدگی، با وی تعامل عاطفی برقرار ساخته، او را از عواطف محبت آمیز خود بهره مند گرداند...» (بی ریا و دیگران، روان شناسی رشد (۲) با نگرش به منابع اسلامی، ص ۸۵۸-۸۶۲)

لذا مادری که با فراغت کامل، در انجام دادن وظیفه خانه داری و مادری موفق باشد و محیط خانه را محل امنیت و آرامش خاطر خود، فرزندان و همسرش قرار دهد، بهتر می تواند بین خود و سایر اعضای خانواده، روابط عاطفی و انسانی ایجاد کند و از این طریق، الگوهای صحیح تربیتی را به فرزندان منتقل سازد. به عکس، مادری که به دنبال چندین ساعت کار و تلاش خارج از منزل، با حالتی خسته به خانه بر می گردد، نمی تواند برای انجام دادن این مهم آن گونه که شایسته است اقدام کند. در چنین مواردی، کودکان برای دیدن مادر، لحظه شماری می کنند. اما معمولاً خستگی و احیاناً بی حوصلگی مادر، مانع از ایجاد ارتباط عاطفی بین آنان و مادر می شود. به ویژه اینکه رسیدگی به امور منزل را نیز غالباً مادر به عهده دارد. با توجه به اینکه دوران کودکی مهم ترین زمان پرورش عاطفی فرزند است و عدم حضور مادر، به ویژه در سه سال اول، حیات فرزند را با مشکلات عاطفی مواجه می سازد و سپردن فرزند به مهد کودک نیز به دلیل آنکه فعالیت های پرورشی مربیان با انگیزه های اقتصادی انجام می شود، نمی توان جایگزین مناسبی برای مادر باشد. (همان، ص ۸۶۲ و ۸۶۳) بنابراین روشن گشت که اشتغال مادر، آن هم تمام وقت و نیز بدون همکاری شوهر در امور خانه، چه مشکلاتی را برای خانواده، بخصوص فرزندان خردسال به وجود می آورد و چه آثار نامطلوبی بر جای می گذارد و در نتیجه، فرایند رشد کودکان را در ابعاد گوناگون مختل می سازد. بنابراین، اشتغال تمام وقت زوجین، به ویژه مادر، برای فرزندان بسیار

مخاطره آمیز خواهد بود و تحقیقاتی که اخیراً توسط محققان در این زمینه انجام گرفته اند مؤید این مدعاست.

ه : راهکارهایی جهت کاهش اثرات منفی اشتغال زنان
در این بخش به بررسی راه کارهایی جهت کاهش اثرات منفی اشتغال زنان بر خانواده و فرزندان و سلامت زنان می پردازیم. در زمینه ی کاهش پیامدهای منفی اشتغال بانوان می توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) نقش زن در کاهش اثرات منفی اشتغال

۱. یک زن باید با اراده ی خود آنچنان برنامه ریزی کند که تمام وظایف کاربردی او (چه در خانه و چه در محیط کار) در تقویم دقیق روزانه اش جایگاه خاصی داشته باشد و به موقع اجرا گردد. از این رو زنان باید با اصل قرار دادن حفظ ارکان خانواده، بیاموزند که چطور بین رفتار حرفه ای و سازمانی با روابط اجتماعی و زندگی خانوادگی خود ارتباط معقول و منطقی برقرار کنند و شأن هر یک را منطبق بر هنجارهای خود محفوظ بدارند. (شریفی، خانواده و عوامل پایداری آن از منظر قرآن)

۲. استفاده از خدمات مشاوره ای جهت پیشگیری از استرس های شغلی و تأمین بهداشت روانی زن برای سازگاری مؤثر با زندگی خانوادگی لازم و ضروری است. (ایران مهدی زادگان، زنان و تعارض شغلی و خانواده)

۳. با توجه به پدیده ی «دلبستگی» و نیاز خاص کودک به مادر در سال های اول و دوم زندگی، به کلیه ی مادران شاغل توصیه می شود که حتی الامکان، به ویژه در سال اول زندگی کودک، از رفتن به سر کار خودداری نمایند زیرا، عدم تکوین دلبستگی به یک یا چند فرد مهم در سالهای اول زندگی با ناتوانی فرد در برقراری روابط نزدیک با دیگران در بزرگسالی ارتباط دارد. (شریفی، خانواده و عوامل پایداری آن از منظر قرآن)

۴. به کلیه ی مادران توصیه می شود در صورت امکان، از اشتغال تمام وقت اجتناب ورزیده به صورت نیمه وقت شاغل شوند.

۵. با توجه به اینکه رضایت و علاقه ی شغلی مادر عامل بسیار مهمی است که عوارض احتمالی ناشی از اشتغال و نیز جو عاطفی خانواده را تحت تأثیر قرار می دهد به مادران توصیه می شود از

اشتغال به کارهایی که به آن علاقه نداشته، یا در آن مهارت ندارند اجتناب ورزند. (بیابانگرد، راهنمای والدین و معلمان در تربیت و آموزش کودکان، ص ۱۰۷)

ب) نقش همسر در کاهش اثرات منفی اشتغال

خانواده بایستی مشارکت پذیر باشد. همه ی افراد خانواده برای اداره ی امور روزمره دست به دست هم دهند تا فشار بر زن و مادر کاهش یابد. زن و مرد باید توانایی انجام امور خانه را در کنار هم و با مشارکت هم بیاموزند از این رو افزایش رضایت زناشویی و پایداری خانواده را تضمین می کنند. (زنان شاغل موفق تر و راضی تر، ص ۲۵)

در مجموع می توان گفت: آنچه به عنوان عوامل و راهکارهایی جهت کاهش اثرات منفی اشتغال زنان مطرح است عبارت است از: نقش خود زن است و هم نقش همسر.

نتیجه گیری:

با تحقیق در رابطه آثار و پیامدهای اشتغال زنان بر پایداری خانواده نتایج زیر حاصل شد:

الف: عواملی چون اشکال در ایفای نقش های زنان در منزل و اشتغال زنان و افزایش طلاق از آثار و پیامدهای منفی اشتغال زنان بر پایداری خانواده می باشد.

ب: عواملی چون تاثیر اشتغال زنان بر عدم فرزندآوری (عدم باروری زنان) و اشتغال زن در محیط مردانه از آثار و پیامدهای اشتغال زنان بر سلامت زنان می باشد.

ج: عواملی چون نداشتن نظارت مستقیم بر فرزندان در منزل، محله و مدرسه و غفلت از نیازهای آنها و پیامدهای نامطلوب اشتغال مادر بر رشد جسمانی و روانی فرزندان از پیامدهای و اثرات منفی اشتغال بر فرزندان می باشد.

د: عواملی چون نقش زن در کاهش اثرات منفی اشتغال، نقش همسر در کاهش اثرات منفی اشتغال و نقش نظام و نهادهای دولتی از راهکارهایی جهت کاهش اثرات منفی اشتغال زنان است.

منابع:

قرآن کریم

منابع فارسی

- ۱- اعزازی، شهلا، **جامعه شناسی خانواده**، تهران: روشنگران و مطالعات زنان، چاپ ششم، ۱۳۸۷
- ۲- بی ریا، ناصر و دیگران، **روان شناسی رشد (۲) با نگرش به منابع اسلامی**، تهران: سمت، چاپ سوم، ۱۳۸۵
- ۳- بیابانگرد، اسماعیل، **راهنمای والدین و معلمان در تربیت و آموزش کودکان**، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۷
- ۴- جمعی از مولفان، **اشتغال زنان: پیامدها و راهکارها**، اندیشکده برهان، تهران: دیدمان، ۱۳۹۸
- ۵- حرعاملی، محمدبن الحسن، **وسائل الشیعه**، ج ۱۷، طهران: به سعی و اهتمام حاج عبدالمحمد، ۱۲۶۹
- ۶- خاتمی، محمد، استرس مادران شاغل، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ اول، ۱۳۸۲
- خمینی، سید روح الله، **تحریر الوسیله** ج ۲، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۸۵
- ۷- _____ **استفتاءات**، ج ۳، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)
- ۸- خسروی، زهره و همکاران، مبانی روان شناختی جنسیت، تهران: دانشگاه الزهراء، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۲
- ۹- دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۹، تهران: روزنه، ۱۳۷۳
- ۱۰- ساروخانی، باقر، **مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده**، تهران: سروش، ۱۳۹۸
- ۱۱- سیف، سوسن و همکاران، **روانشناسی رشد (۱)**، تهران: سمت، چاپ بیست و نهم، ۱۳۹۹
- ۱۲- شادی طلب، ژاله، **توسعه و چالش های زنان ایران**، شرکت نشر قطره، چاپ اول، ۱۳۸۱
- ۱۳- قائمی، علی، **تربیت و بازسازی کودکان**، نشر دانش اسلامی، تهران: امیری، چاپ دوم، ۱۳۶۳
- ۱۴- _____، **کودک و خانواده**، انجمن اولیاء و مربیان، چاپ هشتم، ۱۳۹۰

- ۱۵- گیدنز، آنتونی، جامعه شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی، چاپ اول، ۱۳۸۶
- ۱۶- محسنی، منوچهر، جامعه شناسی پزشکی، تهران: انتشارات طهوری، چاپ پنجم، ۱۳۷۶
- ۱۷- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، تهران: ادنا، چاپ چهارم، ۱۳۸۶
- ۱۸- محقق‌ارزگانی، قربانعلی، اشتغال بانوان، آسیب‌ها و راهکارها، تهران: اثر قلم، چاپ اول، ۱۳۹۹
- ۱۹- مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، شفق، چاپ ۱۹، ۱۳۸۸
- ۲۰- میاکلمز پرینگل، نیازهای کودکان، ترجمه نیره ایجادی و جواد شافعی مقدم، رشد، جوانه رشد، چاپ دوم، ۱۳۸۶
- مقالات:**
- ۲۱- حشمت الواعظین، سید محمدتقی، الگوی زن اصیل و آزاد در عصر انقلاب، تهران: بی نا، ج اول، ۱۳۵۷
- ۲۲- جمعی از نویسندگان، نکته‌هایی درباره اشتغال زنان، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، نشریه‌ی حوراء، شماره ۸، بی تا
- ۲۳- جمعی از نویسندگان، زنان شاغل موفق تر و راضی تر، نشریه فرهنگ و پژوهش، ش ۱۴۸
- ۲۴- حقانی زنجان، حسین، حقوق خانواده در اسلام، درس‌هایی از مکتب اسلام، سال پانزدهم، شماره ۷، تیر، ۱۳۵۳
- ۲۵- خبرگزاری دانشجو، اشتغال زوجین و آثار و پیامدهای آن بر فرزندان، ۱۱ دی ۱۳۸۹
- ۲۶- رجبی، عباس، حیا و خودآرایی و نقش آنها در سلامت روانی زن، معرفت، ش ۸۷
- ۲۷- شریفی، عنایت الله، خانواده و عوامل پایداری آن از منظر قرآن، دوره ۳، شماره ۹، شهریور ۱۳۹۱
- ۲۸- غفاری، مریم، زنان، اشتغال یا خانه‌داری کدام‌یک؟ نشریه همشهری ۷۷/۱/۳۰
- ۲۹- مهدی‌زادگان، ایران، زنان و تعارض شغلی و خانواده
- ۳۰- محمدی، معصومه، اثرات مثبت اشتغال بانوان، سایت عصر ایران